

Zofia Czajka*

**ZASADY USTALANIA RENT INWALIDZKICH
W ROZWINIĘTYCH KRAJACH KAPITALISTYCZNYCH**

Problemem niezwyklej wagi we współczesnej teorii i praktyce polityki społecznej jest zabezpieczenie społeczne inwalidów, co wynika z dużej liczebności tej grupy społecznej i szybkiego tempa jej powiększania się.

Podstawowym świadczeniem socjalnym są renty inwalidzkie. Istotnym problemem związanym z ustalaniem rent inwalidzkich jest ich zakres podmiotowy (dostępność) oraz ich wysokość. Istnieje wielkie zróżnicowanie systemów rentowych w poszczególnych krajach.

W okresie dostosowywania świadczeń socjalnych w Polsce do zmian systemu gospodarczego i doskonalenia tych świadczeń przydatne może być zapoznanie się z rozwiązaniami w zakresie rent inwalidzkich w krajach gospodarki rynkowej.

Opracowanie zawiera prezentację systemów rentowych w rozwiniętych gospodarczo krajach Europy Zachodniej oraz w USA i w Japonii.

System rent inwalidzkich składa się z następujących elementów:

- sposób finansowania rent,
- warunki przyznawania rent,
- sposób ustalania wymiaru rent oraz dodatki do rent,
- system waloryzacyjny.

* Dr, adiunkt w Katedrze Pracy i Polityki Społecznej UŁ.

I. FINANSOWANIE RENT INWALIDZKICH

W większości rozwiniętych krajów kapitalistycznych istnieją trzy główne źródła finansowania świadczeń: składki pracodawców, składki pracowników i budżet (państwa lub władz lokalnych).

W 1980 r. największy był udział budżetu w finansowaniu ubezpieczeń społecznych w Danii (84,9%), w Irlandii (62,5%), w Szwecji (57%), w Wielkiej Brytanii (43,6%), Norwegii (44%), Finlandii (43%) w Belgii (34,7%), w Luksemburgu (31,6%) (tab. 1).

Środki z budżetu pokrywają bardzo małą część wydatków na świadczenia we Francji (17,7%), w Holandii (20,3%).

W większości krajów ważne miejsce w finansowaniu świadczeń z ubezpieczeń społecznych mają składki ubezpieczeniowe płacone przez pracowników i pracodawców, przy czym znacznie wyższe są składki pracodawców niż pracowników. Najmniejszy jest udział składek pracowniczych w finansowaniu świadczeń w takich krajach, jak: Szwecja (1%), Dania (1,8%), Finlandia (7%), Irlandia (11,4%), Włochy (13,6%), Wielka Brytania (14,6%). Najwyższy jest udział tych składek w finansowaniu świadczeń w Holandii (31,1%), w RFN (27,5%), w Belgii, Danii, Francji, Luksemburgu, Norwegii (ok. 20%).

Trzecim źródłem finansowania ubezpieczeń społecznych są składki pracodawców. Pokrywają one największą część wydatków na świadczenia we Włoszech (58,8%), we Francji (56%), w RFN (42,7%), w Belgii (41%), w Holandii (37,1%) w Luksemburgu (36,2%).

Charakterystyczną cechą finansowania ubezpieczeń społecznych w krajach skandynawskich jest wysoki udział środków władz lokalnych. Środki te pokrywały w 1980 r. w Danii 33%, w Szwecji 27%, w Norwegii 16%, a w Finlandii 14% wydatków na świadczenia.

Na uwagę zasługują zmiany, jakie zaszły w udziale poszczególnych podmiotów w finansowaniu świadczeń społecznych. W okresie początkowym rozwoju ubezpieczeń były one finansowane w znacznej części przez pracowników, a także częściowo przez pracodawców przy niewielkim udziale państwa. Już od lat trzydziestych XX w. i zaraz po wojnie wzrósł znacznie w wielu krajach udział państwa w finansowa-

T a b e l a 1

Źródła finansowania ubezpieczeń społecznych
w niektórych rozwiniętych krajach kapitalistycznych
w 1980 r. (w %)

Kraj	Ogółem	Składki pra- codawców	Składki ubezpie- czonych	Budżet	Inne
Belgia	100,0	41,0	20,1	34,7	4,2
Dania	100,0	9,6	1,8	84,9	3,7
Finlandia	100,0	50,0	7,0	43,0	0
Francja	100,0	56,0	23,7	17,7	2,6
Holandia	100,0	37,1	31,1	20,3	11,5
Irlandia	100,0	25,1	11,4	62,5	1,0
Luksemburg	100,0	36,2	22,6	31,6	9,6
Norwegia	100,0	35,0	21,0	44,0	0
RFN	100,0	42,7	27,5	26,7	3,1
Szwecja	100,0	44,0	1,0	57,0	0
Wielka Brytania	100,0	33,3	14,6	43,6	8,5
Włochy	100,0	58,8	13,6	24,9	2,7

Ź r ó d ł o: Ubezpieczenia społeczne w krajach zachodnich, "Polityka Społeczna" 1984, nr 5-6, s. 25; M. K s i ę ż o p o l s k i, Systemy zabezpieczenia społecznego w krajach nordyckich, "Studia i Materiały", IPiSS, Warszawa 1988, z. 1, s. 235.

niu świadczeń społecznych, a zmniejszył się udział pracowników. Utrzymuje się tendencja stosunkowo niewielkiego udziału samych pracowników w pokrywaniu wydatków na ubezpieczenia. W większości krajów znaczny jest udział pracodawców w ponoszeniu kosztów działalności tej sfery. Udział poszczególnych podmiotów w pokrywaniu ubezpieczeń zmienia się w zależności od sytuacji gospodarczej. Przy nasileniu zjawisk kryzysowych zmniejszają się dotacje budżetowe na cele socjalne. I tak w ostatnich latach w Holandii wzrósł udział składek pracowników do 31,1%, w RFN do 27,5%, a składek pracodawców do 42,7%.

W krajach skandynawskich w latach 1950-1980 wzrósł znacznie udział pracodawców w finansowaniu świadczeń, w Szwecji z 5 do 44%, w Norwegii z 8 do 35%, w Danii z 3 do 10% i w Finlandii z 24 do 50%, zmniejszył się udział nie tylko ubezpieczonych, ale również w niektórych krajach, udział państwa np. w Szwecji z 57% w 1950 r. do 28% w 1980 r., w Finlandii z 50 do 31%.

Problemem istotnym, obok wielkości środków przeznaczonych na świadczenia, jest również ich podział pomiędzy różne rodzaje działalności socjalnej oraz ich wykorzystanie.

W strukturze wydatków socjalnych poszczególnych krajów większość wydatków stanowią wydatki na ochronę zdrowia oraz na świadczenia emerytalno-rentowe, nieporównywalnie mniejszą część stanowią wydatki na świadczenia na rzecz rodziny. Na przykład w Szwecji w 1981 r. wydatki na inwalidztwo i starość wynosiły 44,7% (na chorobę 33,1%) wszystkich wydatków socjalnych, w Finlandii analogiczne wskaźniki wynosiły 48,3%. W innych krajach udział wydatków na starość i inwalidztwo wynosił: w Danii 42,6%, w Norwegii - 41,2%. Znaczny udział w finansowaniu świadczeń emerytalno-rentowych mają pracodawcy¹.

II. WARUNKI PRYZNAWANIA RENT INWALIDZKICH

Podstawą uzyskania prawa do renty inwalidzkiej w rozwiniętych krajach kapitalistycznych jest obok, spowodowanego inwalidztwem określonego stopniem niezdolności do pracy również odpowiedni staż ubezpieczeniowy, tzn. odpowiedni okres opłacania składek ubezpieczeniowych². W Danii, Finlandii, Szwecji renty inwalidzkie przysługują z racji obywatelstwa. We wszystkich krajach nordyckich osoby, które całkowicie lub częściowo utraciły zdolność do pracy ze

¹ Por. M. K s i ę ż o p o l s k i, Systemy zabezpieczenia społecznego w krajach nordyckich, "Studia i Materiały", IPISS, Warszawa 1988, z. 1, s. 235.

² Por. Świadczenia z ubezpieczenia społecznego - porównanie międzynarodowe, niepublikowane materiały Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej.

względów zdrowotnych, mają prawo do renty inwalidzkiej³. W Danii do uzyskania pełnej renty wymagane jest zamieszkiwanie w tym kraju przez 4/5 okresu między ukończeniem 15 roku życia a przyznaniem świadczenia. Renty państwowe wypłacane są także w Holandii, Norwegii, Wielkiej Brytanii i Japonii, jednak w tych krajach prawo również do renty państwowej jest uzależnione od odpowiedniego stażu ubezpieczeniowego. W Holandii wymagane jest opłacanie składek od 15 roku życia, w Norwegii wymagany staż ubezpieczeniowy wynosi 3 lata, w Wielkiej Brytanii wymagany jest taki staż jak do otrzymania zasiłku chorobowego.

W większości krajów stosowany jest podział na inwalidztwo całkowite i częściowe, w zależności od stopnia utraconej zdolności do pracy, z czym wiąże się różnica w poziomie rent. W Austrii, Belgii, Portugalii, Wielkiej Brytanii i USA nie wyróżnia się inwalidztwa całkowitego i częściowego. Inwalidztwo określane jest bądź przez ustalenie utraty zdolności do pracy w procentach, bądź przy zastosowaniu kryterium czasowego. Na przykład w Wielkiej Brytanii renta inwalidzka przysługuje przy niezdolności do pracy dłuższej niż 28 tygodni, a w USA, gdy wyleczenie nie nastąpi wcześniej niż po upływie roku. W Belgii i Portugalii prawo do renty inwalidzkiej przysługuje osobom, które utraciły zdolność do pracy w 2/3, a w Austrii w połowie.

Inwalidztwo częściowe ustalane jest przy różnym stopniu utraty zdolności do pracy w poszczególnych krajach: przy utracie 2/3, 1/2 czy nawet 1/3 zdolności do pracy służy do określenia inwalidztwa częściowego w Danii, Finlandii, Francji, Włoszech, zaś utrata połowy zdolności do pracy - inwalidztwa częściowego w Norwegii, Szwajcarii, Szwecji i RFN, a utrata 1/3 zdolności do pracy oznacza inwalidztwo częściowe w Hiszpanii.

Inwalidztwo całkowite oznacza w większości krajów całkowitą niezdolność do pracy, w Szwajcarii oznacza utratę 2/3 zdolności do pracy.

Zróżnicowany jest również staż ubezpieczeniowy wymagany do uzyskania prawa do renty.

³ K s i ę ż o p o l s k i, op. cit., s. 147-148.

III. WYMIAR RENT INWALIDZKICH

Przegląd zasad ustalania rent inwalidzkich w rozwiniętych krajach kapitalistycznych pozwala na stwierdzenie dużego ich zróżnicowania. W poszczególnych krajach stosowane są swoiste i oryginalne rozwiązania. Ich prezentacja ma na celu wskazanie na cechy najbardziej charakterystyczne oraz korzystne dla inwalidów.

1. W niektórych krajach, tj. w Danii, Finlandii, Holandii, Norwegii, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Japonii istnieją renty państwowe. Tylko w Danii renta inwalidzka ma charakter wyłącznie zaopatrzeniowy, w pozostałych krajach w skład renty, obok renty państwowej, wchodzi renta uzależniona od zarobków.

Renta inwalidzka w Danii składa się z trzech części. W 1985 r. jedną część stanowiła kwota 2956 koron miesięcznie dla osoby samotnej, drugą część stanowił dodatek inwalidzki w wysokości 1385 koron, a trzecią - dodatek z tytułu niezdolności do pracy w wysokości 1913 koron. Wszystkie trzy elementy renty tworzą rentę tzw. maksymalną, która przysługuje osobom w wieku 18-60 lat, które całkowicie utraciły zdolność do pracy. Dwie pierwsze części tworzą rentę zwykłą, która przysługuje osobom w wieku 18-60 lat, które utraciły zdolność do pracy w 2/3 oraz osobom w wieku 60-66 lat, całkowicie niezdolnym do pracy⁴. Cała renta wynosiła 6254 korony, co stanowiło 43,9% przeciętnego wynagrodzenia.

W innych krajach renta państwowa ustalona jest bądź kwotowo (np. w Finlandii ustalona kwota wynosi 5,7% przeciętnej płacy, w Wielkiej Brytanii - 23,3% przeciętnej płacy, w Japonii ustalona kwota wynosi 19,7% przeciętnej płacy) lub jako procent od kwoty podstawowej w takich krajach, jak: Holandia, Norwegia i Szwecja. Druga część renty uzależniona od zarobków jest ustalana procentowo od podstawy wymiaru. W Finlandii renta od zarobków wynosi 1,8% podstawy wymiaru pomnożonej przez liczbę lat ubezpieczenia w Holandii 70% dziennego zarobku, w Japonii 1,75% przeciętnych zrewaloryzowanych zarobków z całego życia pomnożonych przez liczbę lat ubezpieczenia.

⁴ Ibidem, s. 148.

2. W Belgii, Francji, Hiszpanii, Szwajcarii i USA renta inwalidzka obliczana jest jako procent od zarobku będącego podstawą wymiaru. We Francji przy inwalidztwie całkowitym renta wynosi 50% przeciętnego zarobku z 10 najlepszych lat pracy, w Hiszpanii 100% zarobku przy całkowitej niezdolności do pracy i 55% przy niezdolności do pracy w dotychczasowym zawodzie. W USA stosowana jest degresja wymiaru, w zależności od wysokości podstawy. Przy podstawie wymiaru do 297 dolarów renta wynosi 90% podstawy, a przy podstawie ponad 1790 dolarów wynosi 15% podstawy.

3. W Austrii, Grecji, RFN, Portugalii, Włoszech wysokość renty zależy od zarobków i stażu ubezpieczeniowego. W Austrii renta wynosi 1,9% podstawy wymiaru za każdy rok z pierwszych 30 lat ubezpieczenia, w Portugalii 2,2% podstawy pomnożonej przez liczbę lat ubezpieczenia. W RFN uwzględnia się, obok liczby lat ubezpieczenia, także stosunek przeciętnych rocznych zarobków brutto danej osoby, do przeciętnych rocznych zarobków wszystkich ubezpieczonych, a także zmienną bazową podstawę wymiaru.

4. W niektórych krajach poziom renty jest uzależniony od tego, czy inwalida jest osobą samotną czy ma na utrzymaniu inne osoby. Tak jest w Belgii, Finlandii, Szwajcarii, Szwecji, Danii, Irlandii, Norwegii. W Belgii renta dla inwalidy samotnego wynosi 43,5% zarobku, a dla inwalidy mającego na utrzymaniu inne osoby 65% zarobku.

W Finlandii zróżnicowany jest poziom renty państwowej dla inwalidy samotnego i dla małżeństwa. Renta państwowa dla osoby samotnej wynosiła w 1985 r. 307 marek, a dla małżeństwa 614 marek. W Szwajcarii renta inwalidzka dla samotnego inwalidy wynosi 80% minimalnej miesięcznej emerytury (plus dodatek uzależniony od zarobków w wysokości 1,67% zarobku rocznego), a dla małżeństw 150% emerytury minimalnej.

W Szwecji zróżnicowana jest renta państwowa dla osoby samotnej i dla małżeństwa. Dla osoby samotnej renta wynosi 96% kwoty podstawowej, a dla małżeństwa 157% tej kwoty (druga część renty wynosi 2% zarobków pomnożony przez liczbę lat ubezpieczenia). W Szwecji renta przysługuje osobom w wieku 16-64 lat, których zdolność do pracy została trwale obniżona. Renta może być wypłacana w trzech różnych wysokościach:

- pełna renta, równa emeryturze podstawowej, przy całkowitej lub prawie pełnej utracie zdolności do pracy;
- 2/3 renty, gdy utrata zdolności do pracy znacznie przekracza połowę;
- 1/2 renty przy utracie zdolności do pracy około połowę.

We wszystkich trzech przypadkach istnieje również renta uzupełniająca, do jakiej dana osoba miałaby prawo, gdyby uzyskiwała dochody na tym samym poziomie co przed utratą zdolności do pracy⁵.

5. Istnieje zróżnicowana wysokość rent z tytułu inwalidztwa całkowitego i częściowego. To zróżnicowanie jest ustalane według niejednorodnych zasad. W niektórych krajach renta z tytułu inwalidztwa częściowego ustalana jest jako procent od renty z tytułu inwalidztwa całkowitego, w niektórych w stosunku do wynagrodzenia. Na przykład w Grecji renta z tytułu inwalidztwa częściowego wynosi 75% renty z tytułu inwalidztwa całkowitego, w Finlandii i Szwajcarii 50% renty całkowitej, we Francji renta częściowa wynosi 30% zarobku rocznego, w Hiszpanii wypłacana jest jednorazowa kwota w wysokości 75% rocznych zarobków objętych składkami. W Holandii wymiar renty częściowej jest obliczany od kwoty podstawowej i uzależniony od stopnia niezdolności do pracy. W Japonii renta częściowa ustalana jest kwotowo.

IV. DODATKI DO RENT INWALIDZKICH

W większości krajów inwalidom, obok rent inwalidzkich, przysługują dodatki dla bezradnych. Dodatki takie wypłacane są w Austrii, Belgii, Danii, Francji, Norwegii, Szwajcarii, Szwecji, Wielkiej Brytanii, Włoszech, USA (nie ma dodatków w Finlandii, Holandii, RFN, Japonii).

W większości krajów dodatki dla bezradnych ustalane są procentowo w stosunku do renty. Tak ustalane są dodatki w Austrii, Danii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Szwajcarii, Norwegii, Wielkiej Brytanii i Włoszech. W Portugalii dodatek wynosi 20% płacy minimalnej, w Szwecji zaś 65% kwoty podstawowej. Z kolei w

⁵ Ibidem, s. 150.

Austrii, Danii, Grecji, Hiszpanii dodatek dla bezradnych wynosi 50% renty inwalidzkiej, we Francji 40%, a w Szwajcarii 20-80% renty w zależności od stopnia inwalidztwa.

Ponadto przysługują także inne dodatki, głównie dodatki rodzinne. Na przykład w krajach nordyckich wszystkim osobom niepełnosprawnym jest zapewniona pomoc finansowa w pokryciu kosztów związanych z inwalidztwem, tj. wydatków na rehabilitację, specjalny sprzęt, przystosowanie mieszkania. Pomoc może być udzielona na pokrycie każdego wydatku związanego z inwalidztwem. Jest udzielana z tytułu ubezpieczeń oraz z funduszy pomocy społecznej. Pomoc może być udzielana w formie zasiłków bezzwrotnych, kredytów i dotacji⁶. Dodatki rodzinne są zróżnicowane co do poziomu i sposobu ustalania. Są to w większości krajów dodatki na dzieci, w niektórych krajach na współmałżonka, a w niektórych na dzieci i na współmałżonka. Wysoki jest poziom dodatków rodzinnych na dzieci. W Austrii wynosi on 50% podstawy wymiaru na każde dziecko do 18 roku życia (lub 26 roku życia, jeżeli dziecko studiuje). Dodatki na dzieci i żonę przysługują w Grecji, Szwajcarii, Szwecji, Wielkiej Brytanii, USA.

W Szwajcarii dodatek na żonę wynosi 30% renty i 40% renty na każde dziecko, a 60% renty, jeśli oboje rodzice są inwalidami. W USA dodatek na współmałżonka pozostającego na utrzymaniu i mającego ponad 65 lat oraz na żonę, jeśli wychowuje dziecko poniżej 18 roku życia lub jest inwalidką wynosi 50% renty, ponadto przysługuje dodatek na każde dziecko, będące na utrzymaniu.

Dodatki rodzinne również rozbudowane są w Szwecji, gdzie przysługuje dodatek dla dzieci w wysokości 25% kwoty podstawowej, dodatek mieszkaniowy (zależny od dochodów, lokalny) oraz dodatek na żonę w wieku ponad 60 lat nie mającą własnej emerytury. Ponadto dla inwalidów nie mających prawa do renty uzależnionej od zarobków przysługuje dodatek w wysokości 96% kwoty podstawowej.

W RFN i w Wielkiej Brytanii dodatki ustalane są kwotowo.

W niektórych krajach, tj. w Austrii, Grecji, Hiszpanii, renty inwalidzkie wypłacane są 14 razy w roku, w Portugalii i we Włoszech 13 razy. W innych zaś, a mianowicie we Francji i w Wielkiej

⁶ Ibidem, s. 151-152.

Brytanii, osobom, które nie mają uprawnień do renty, przysługują zasiłki inwalidzkie.

Elementem systemów emerytalnych w rozwiniętych krajach kapitalistycznych jest waloryzacja świadczeń. Dokonywana ona jest systematycznie i automatycznie, w większości krajów raz, w niektórych krajach dwa razy (Dania, Francja, Norwegia), a we Włoszech nawet trzy razy w roku; w Szwajcarii waloryzacja stosowana jest co dwa lata.

W większości krajów, tj. w Belgii, Danii, Grecji, Szwecji, Wielkiej Brytanii, USA, Japonii, Portugalii, Luksemburgu, waloryzacja przeprowadzana jest co roku w stosunku do wskaźnika wzrostu kosztów utrzymania.

W Austrii świadczenia dostosowywane są do wzrostu przeciętnej płacy, w Holandii w stosunku do płacy minimalnej, a w RFN, Hiszpanii, Norwegii, Szwajcarii, Włoszech i Finlandii w stosunku do zmiany płac i innych wskaźników.

Rozwiązania istniejące za granicą można traktować jako propozycję kierunku zmian polskiego systemu rentowego:

- rozszerzenia wymaga zakres podmiotowy rent inwalidzkich na wszystkich inwalidów, przede wszystkim na inwalidów biologicznych;
- uzasadnione jest uzależnienie poziomu rent od stażu pracy oraz od sytuacji rodzinnej (wyższy wymiar rent, jeżeli inwalida ma na utrzymaniu inne osoby);
- waloryzacja rent winna być dokonywana zarówno w stosunku do wskaźnika wzrostu płac, jak i wskaźnika wzrostu kosztów utrzymania, przy czym w sytuacji szybkiego wzrostu tych wskaźników winna odbywać się kilka razy w roku;
- istnieje potrzeba dostosowania poziomu świadczeń do sytuacji poszczególnych inwalidów i ich rodzin oraz włączenia się w udzielanie świadczeń władz lokalnych;
- świadczenia z systemu powszechnego w szerszym zakresie mogą być uzupełniane przez świadczenia z ubezpieczeń dobrowolnych.

Zofia Czajka

PRINCIPLES OF CALCULATING DISABILITY PENSIONS
IN DEVELOPED CAPITALIST COUNTRIES

The article contains a presentation of various systems of disability pensions in the economically developed countries of Western Europe, the United States and Japan. The following elements of these systems have been described:

- mode of financing pensions,
- conditions of granting disability pensions,
- way of calculating the amount of pensions and additional allowances,
- valorization system.

The solutions adopted with regard to particular elements are differentiated. Their review has allowed to formulate conclusions, which might find reference to the Polish conditions.